

Лекція № 5. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Вступ

1. Поняття, природа та риси конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.
2. Класифікація основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.
3. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.
4. Механізм реалізації прав та свобод людини і громадянина.
5. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини і громадянина.

(Самостійне опрацювання)

Рекомендована література.

Вступ

У своїй першій статті Конституція України декларує правовий характер Української держави. Розвиваючи ці програмні положення, ст. 3 Основного Закону проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю в Україні. При цьому права людини виступають детермінуючим критерієм, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплюється принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, а утвердження забезпечення прав та свобод людини визначається головним обов'язком держави.

Однак такі формально юридичні характеристики Української держави, носять, по суті, не стільки констатуючий, скільки програмний, цільовий характер, визначаючи напрям розвитку держави на перспективу. Разом із тим, є очевидним, що надмірна відірваність суспільних реалій від їх правової форми спричиняє нелегітимність влади в очах українських громадян. Влада, яка зневажає невідчужувані права, втрачає свою легітимність, врешті як втрачають легітимність і закони чи інші нормативні акти, видані нею. У контексті сказаного стає очевидним, що реалізація положень ст. 1 і 3 Конституції України стає ключовим питанням збереження національного суверенітету і головною легітимуючою умовою української державності. Таким чином, у сучасній Україні легітимність влади та права людини виявилися нерозривно зв'язаними між собою.

Утвердження в Україні прав людини як вищої соціальної цінності ускладнюється низкою чинників. Чи не найважливіший із них – низька правова культура не лише суспільного загалу, але й багатьох державних службовців, у чий посадові обов'язки безпосередньо входить захист порушених прав і попередження порушення інших прав. Однак ті, хто покликаний захищати правові цінності, часто використовують їх у суто риторичних цілях, своєю особистою поведінкою демонструючи зневагу до прав людини і пропонуючи суспільству приклад зразків поведінки, які заохочують його моральний розклад.

Перед тим як розпочати розгляд основних питань лекції, необхідно розкрити такі терміни як **людина, особа, громадянин**, які мають своє значення.

Людина — це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.

Основними рисами людини є:

— розвинутість інстинктів, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів;

— наявність мови як засобу спілкування та узгодження діяльності людини;

— необхідність спілкування із собі подібними з метою досягнення компромісу інтересів;

— чіткий розподіл праці у людському середовищі, що надає можливість досягти високого ступеня організованості відносин.

Особа — людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Саме на соціальний характер категорії «особа» вказують її наступні риси:

1. Розумність, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення. Ця ознака зумовлює можливість упорядкування процесу спілкування суб'єктів.

2. Свобода, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки.

3. Індивідуальність, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних. Саме це надає можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві.

4. Відповідальність, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб. Ця риса забезпечує певне співвідношення власної поведінки з інтересами суспільства та її самооцінку відповідно до існуючих стандартів.

Особа формується під впливом двох факторів: 1) індивідуальних вроджених властивостей; 2) соціального середовища, що впливає на людину.

Громадянин — це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. Громадянин має певні особливості, що надають можливість бути суб'єктом не лише економічних та соціальних, а й політичних відносин.

1. Це особа, яка належить до постійного населення певної держави.

2. Це особа, що користується правами, наданими державою, та виконує обов'язки, покладені на неї.

3. Це особа, котра користується захистом з боку держави, як правовим, так і судовим.

4. Це особа, яка несе законодавчо закріплену відповідальність у разі порушення чи невиконання певних рішень, а також у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків.

1. Поняття, природа та риси конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Конституція України розрізняє права людини і її свободи. Свобода людини, загалом, є первинним поняттям у системі прав людини й громадянина.

У широкому розумінні свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус.

У вузькому, правовому тлумаченні **свобода** є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, мають назву **суб'єктивних прав людини**.

Свободу людини характеризують такі основні риси:

- люди вільні від свого народження, й ніхто не має права порушувати їхні природні права, до того ж саме держава у демократичному суспільстві є головним гарантом свободи людини;

- людина вільна робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством;

- люди мають рівні можливості, що закріплені правом.

Конституція України розрізняє також поняття "**права людини**" і "**права громадянина**". У першому випадку йдеться про права, пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком. Людина (як суб'єкт прав і свобод) у цьому розумінні виступає переважно як фізична особа. До цього виду прав належать: право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності людини (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32) тощо.

Щодо прав громадянина, то вони пов'язані з сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є. Прикладом прав громадянина, встановлених у Конституції України, є право громадян нашої держави на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на участь у проведенні мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Права людини мають порівняно з правами громадянина домінуюче значення. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій або іншій державі, а права громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної країни.

Отже, відповідно до Конституції України **основне право громадян** – це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих

матеріальних і духовних інтересів, які встановлені державою і закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах.

2. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.

В Конституції України передбачаються наступні групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні. Вони, насамперед, викладаються в розділі 2 Конституції України.

Громадянські права – можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Сюди відносять такі суб'єктивні права:

- а) право на життя;
- б) право на недоторканість особи, житла, особисту недоторканість, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- в) право на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення в будь-який час в Україну;
- г) кожному гарантується також право на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань;
- д) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово і в інший спосіб на свій вибір;
- є) кожен має право на свободу світогляду і віросповідання та інші.

Політичні права – можливості людини і громадянина брати участь у громадському і державному житті, вносить пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їх службових осіб і об'єднань громадян, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо приймати участь в різних об'єднаннях громадян.

До цієї групи прав відносяться:

- а) брати участь в управлінні державними і громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування;
- б) обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах;
- в) направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- г) утворювати і брати участь в роботі об'єднань громадян (політичних партій та громадських організаціях);
- д) збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

д) вибирати і бути обраним в державні органи і в органи місцевого самоврядування;

е) мати громадянство.

Економічні права – це такі можливості людини і громадянина, які характеризують їх участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять:

а) право на приватну власність (індивідуальну і колективну);

б) право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності;

в) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням;

г) право на професійну підготовку і перепідготовку;

д) право на справедливу оплату праці;

е) право на страйк;

є) право на відпочинок та інші.

Соціальні права – можливість людини і громадянина по забезпеченню належних соціальних умов життя. Це:

а) право на охорону здоров'я;

б) право на житло;

в) право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника та інші.

г) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло).

Екологічні права – можливість людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це:

а) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;

б) відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та інші.

Культурні права – можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності та інші.

Сімейні права – можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах: а) не втручання в сімейне життя; б) добровільне заключення шлюбу, рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї; в) право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; г) право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом та інші.

3. Конституційні обов'язки людини і громадянина.

Для того, щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні і духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки віддавати суспільству свою працю, свої зусилля,

піклуватись про державні та громадські справи.

Це цілком відповідає існуючим міжнародним стандартам, адже ст. 29 *Загальної декларації прав людини* встановлює, що "Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи".

Конституційні права, свободи і обов'язки в єдності з конституційними принципами й гарантіями становлять основи правового положення громадян, або конституційний статус особистості в Україні. Положення, статус громадянина України відзначається не тільки його правами, а й тими обов'язками, які він несе перед державою, перед іншими громадянами, перед організаціями.

Основні права нерозривно пов'язані з обов'язками громадян. **Основний обов'язок** – це встановлений Конституцією держави вид і міра необхідної обов'язкової поведінки громадянина.

Обов'язки закріплені у ст. ст. 65-68 Конституції України.

Класифікація конституційних обов'язків:

1) залежно від того належать ці обов'язки людині чи громадянину на обов'язки людини і обов'язки громадянина;

2) за сферами суспільного життя (особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні, сімейні, культурні);

3) за способом закріплення (прямо закріплені у конституції чи витікають з тлумачення її норм);

4) за функціональною спрямованістю дії (прямо і опосередковано діючі);

5) за адресатами (суб'єктами) дії (державні, суспільні, інших людей, власні);

6) за характером здійснення (в конкретних чи у загальних правовідносинах);

7) за формами здійснення (індивідуальні чи колективні);

8) за часом реалізації (постійні чи тимчасові);

9) за характером забезпечення (у право реалізаційній чи правозастосовчій діяльності)

Стаття 65 Конституції України встановлює конституційний **обов'язок громадян України захищати свою Вітчизну**, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати її державні символи.

Щодо цього то хотілося б зауважити, що захист Вітчизни від збройної агресії є обов'язком усіх громадян України, а також державних органів, підприємств, установ, організацій їх посадових осіб. По відношенню до останніх діє Закон України "Про оборону України". Під **обороною України** розуміють – комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу. Метою оборони України є створення всіх необхідних умов для запобігання воєнному нападу та

для збройної відсічі можливій агресії проти України у будь-який час і за будь-яких обставин.

Слід також підкреслити, що відповідно до обов'язку захисту Вітчизни встановлюється й обов'язок щодо **загального військового обов'язку і військової служби**. Порядок здійснення загального військового обов'язку і військової служби визначається Законами України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу", "Про альтернативну (невійськову) службу". Загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної оборони України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, а також підготовки населення до захисту України. Він включає: підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; призов на військову службу тощо. А військова служба тлумачиться, як особливий вид державної служби, що пов'язана з виконанням громадянином України загального військового обов'язку і службою на конкурсно-контрактній основі у Збройних силах України та інших військах, створених відповідно до законодавства України. Існують такі **види військової служби**: строкова; за контрактом на посадах солдатів і матросів, сержантів і старшин; жінок за контрактом на посадах солдатів і матросів, сержантів і старшин, прапорщиків і мічманів та офіцерського складу; за контрактом прапорщиків і мічманів і т. ін.

Альтернативна служба є державною службою поза Збройними Силами чи іншими військовими формуваннями, що запроваджується замість проходження військової служби. На нею мають право при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби в збройних силах.

Ст. 66 Конституції України встановлює обов'язок, кожного члена суспільства, **не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки**. Цей обов'язок щодо охорони природи деталізується Законами України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про охорону атмосферного повітря", "Про природно-заповідний фонд України", "Про тваринний світ", "Про карантин рослин" і деякими іншими. Вони у своїй сукупності складають **екологічне право України**. Останнє можна визначити, як систему правових норм якими регулюються суспільні відносини з охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини). До її складу входять такі підгалузі, як земельне, водне, лісове, гірниче право, право про надра та деякі інші галузі права, якими регулюються відносини з охорони й раціонального використання певних видів природних ресурсів, тобто у правових формах захищаються переважно всі компоненти, які складають природне середовище.

Щодо охорони культурної спадщини в Україні Основами законодавства України про культуру, Законом Української РСР "Про охорону і використання

пам'яток історії та культури" від 13 липня 1978р. та іншими нормативно-правовими актами встановлюється обов'язок у відповідності з яким суб'єкти, які своїми діями завдали шкоди природі, культурній спадщині повинні відшкодувати збитки у тому числі і у примусовому порядку.

Обов'язок кожного члена суспільства *сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, передбачений* ст. 67 Конституції України. Він є обов'язком усіх юридичних і фізичних осіб, які отримують доходи від підприємницької, трудової, творчої та іншої діяльності для забезпечення формування державного та місцевих бюджетів. При цьому, відповідно до Закону України "Про бюджетну систему України", під *бюджетом* розуміють план утворення й використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, що здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування в Україні. А бюджетна система України складається з Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих (обласних, міських, районних, районних в містах, селищних та сільських) бюджетів.

Ст. 68 Конституції України встановлює *обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей*, що є запорукою стабільності у суспільстві та характерною ознакою побудови в нашій країні правової держави. При цьому спеціально підкреслюється, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

4. Механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Прийняття Конституції це надзвичайно важлива, але лише часткова, справа. Мова йде про те, що одночасно з її прийняттям необхідне створення механізму реалізації Основного Закону у тому числі й щодо практичного втілення передбачених нею прав, свобод і обов'язків.

При цьому під **механізмом реалізації** слід розуміти діяльність суб'єктів права, в результаті якої громадяни реально мають свободи, користуються правами та виконують обов'язки, та сукупність юридичних норм, які регулюють дану діяльність.

Елементи механізму реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина:

- а) конституційні норми, які закріплюють суб'єктивні права;
- б) самі конституційні права, їх зміст та структура;
- в) юридичні обов'язки;
- г) юридична діяльність, яка складає саму суть реалізації конституційного права;
- д) законність і правосвідомість людини і громадянина, яка забезпечує правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації;

е) стадії реалізації кожного конкретного конституційного права.

Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків складається з гарантій забезпечення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Гарантії забезпечення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина – це відповідні умови й засоби, які сприяють реалізації кожною людиною і громадянином, закріплених Конституцією України прав, свобод і обов'язків. Вони диференціюються на особисті, політичні, економічні, ідеологічні і юридичні.

Особисті гарантії — це власні можливості людини і громадянина по захисту своїх прав, свобод, законних інтересів і обов'язків. До них відносять:

а) право на захист передбачених законом можливостей людини і громадянина в суді, в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в міжнародних судах чи відповідних міжнародних організаціях;

б) право на відшкодування матеріальних та моральних збитків, що заподіяні державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами;

в) право знати свої права і обов'язки;

г) право на правову допомогу;

д) право не виконувати явно злочинні накази;

е) право на індивідуальну юридичну відповідальність і тільки за провину;

ж) право відповідати тільки за діяння, що скоєні в часі і просторі дії нормативно-правового акту;

з) право не нести відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом;

і) право засудженого користуватися всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Під **політичними** слід розуміти політичний плюралізм і свободу політичної діяльності, що не заборонена законодавством і передбачена статтею 15 Конституції України, реальне визнання народу єдиним джерелом влади і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, відповідно статті 5 і 6 Конституції України, обмеження діяльності ультра радикальних політичних організацій (ст. 37) і т. д.

Найголовнішими **економічними** гарантіями слід вважати конституційні положення про рівність усіх форм власності і їх захист державою (ст. 13); справедливість і неупередженість розподілу суспільного багатства (ст. 95); гарантування приватної власності (ст. 41) і т. д.

До **ідеологічних** гарантій у більшості випадків відносять: ідеологічну багатоманітність суспільного життя, відсутність державної (обов'язкової) ідеології і цензури (ст. 15); забезпечення вільного розвитку мов (ст. 10); сприяння консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та

релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11), тощо.

Юридичні гарантії — це державно-правові засоби, які забезпечують здійснення та охорону прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Саме вони у найбільшій мірі і складають механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина, у який включають:

по-перше, **юридичне закріплення гарантій прав і свобод**. Так, Конституція України у статті 21 закріпила, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, а у статті 22, що вони не можуть бути скасованими, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

по-друге, **створення широкої системи охорони й захисту державою прав і свобод**, яка забезпечувала б їхнє реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань. Це вбачається у конституційних положеннях про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, кожен має право звертатися за захистом своїх прав до спеціально створеного для цього органу - Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, використовувати для цього всі національні засоби а також звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до певних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст.55). Упродовж цього встановлюється у статті 56, що завдана матеріальна чи моральна шкода обов'язково відшкодовується і т.д.;

по-третє, **розвиток громадсько-політичної активності громадян**, формування свідомого ставлення до використання прав і свобод, підвищення рівня правової культури. Першочерговим напрямком діяльності у цьому розумінні є необхідність навчити громадян України боронити і захищати свої права. Саме тому Конституція України надає право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. У статті 57 гарантує право знати свої права, свободи і обов'язки і вважає нечинними закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки і не доведені до відома населення; по-четверте, активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють охороні і захистові прав і свобод. Вказане положення зафіксоване у статті 59 Конституції, яка проголошує, що кожен має право на правову допомогу. У випадках передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Для здійснення правової допомоги в Україні діє адвокатура. Безумовно, що функції захисту прав, свобод і обов'язків людини і громадянина покладаються не тільки на адвокатуру. Відповідні повноваження у цій сфері мають органи прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх справ і т.д. З формуванням в Україні громадянського суспільства збільшується кількість недержавних правозахисних органів, якісно поліпшується їх діяльність;

по-п'яте, **державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод і обов'язків**. Державний контроль у вказаній сфері покладається

майже на усі державні органи. Так у відповідності із статтею 102 Конституції Президент України проголошується гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина, а стаття 116 Конституції вказує, що Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Громадський контроль покладається і може здійснюватися політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

Омбудсмен (від швед. ombudsman «представник») — посадова особа, на яку покладаються функції контролю за дотриманням законних прав та інтересів громадян в діяльності органів виконавчої влади і посадових осіб.

В Україні посада Омбудсмена існує з 1998 року і називається «Уповноважений Верховної Ради України з прав людини». Її з 1998 року й до 27 квітня 2012 обіймала Ніна Карпачова.

Діяльність Уповноваженого з прав людини спрямована на реалізацію прогресивних ідей у сфері забезпечення прав людини і громадянина, встановлення ділових і конструктивних відносин громадян України з органами державної влади. На постійній основі він здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції.

Законом чітко встановлюються **вимоги щодо претендента на посаду Уповноваженого** і процедура його обрання. Омбудсманом може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні. Не може бути призначено Уповноваженим особу, яка має судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена та не знята в установленому законом порядку. Відповідно в інтересах неупередженого ставлення до виконання своїх обов'язків і об'єктивного вирішення справ передбачено, що Уповноважений не може мати представницького мандата, займати будь-які інші посади в органах державної влади, виконувати іншу оплачувану чи неоплачувану роботу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднань громадян, на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності, крім викладацької, наукової або іншої творчої діяльності. Він не може бути членом жодної політичної партії.

Термін повноважень омбудсмана - п'ять років. Він починається з дня прийняття ним присяги на сесії Верховної Ради. Законом про Уповноваженого не забороняється, щоб одна й та сама особа призначалась на цю посаду кілька разів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України шляхом таємного голосування.

5. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини і громадянина

Загальна декларація прав людини 1948 року (UDHR) встановлює фундаментальні принципи і стандарти, які формують базу для подальшого розвитку як глобального так і регіонального права прав людини.

Загальна Декларація прав людини є узагальнюючою за змістом, встановлює каталог громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

Принципам, що закладені у Загальній декларації прав людини надано обов'язкової сили у двох основних документах:

- Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права.
- Міжнародному Пакті про економічні, соціальні і культурні права .

Ці стандарти в подальшому розвинуті у наступних п'яти договорах ООН, розроблених з метою регулювання специфічних проблем прав людини або забезпечення особливого захисту прав вразливих груп людей:

- Конвенція проти тортур (UNCAT).
- Конвенція про подолання всіх форм расової дискримінації (CERD).
- Конвенція про подолання всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW).
- Конвенція про права дитини (UNCRC).
- Конвенція про права осіб з інвалідністю (UNCRPD).

Разом ці зобов'язання формують систему захисту прав людини ООН. Україна є учасницею всіх цих договорів. Кожна держава-учасниця зобов'язана, виходячи з принципів міжнародного права, надати обов'язкову силу положенням договорів у своїх юрисдикціях.

За імплементацією Конвенцій ООН щодо прав людини здійснюють нагляд відповідні органи, комітети незалежних експертів, що створені на основі цих Конвенцій, через систему періодичних рапортів держав, скарг держав учасниць і, на основі деяких Конвенцій скарг від індивідів.

Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який за умов, визначених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав. Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою Конвенцією, так і протоколами до неї, згода на обов'язковість яких надана Україною.

Європейський суд з прав людини знаходиться в **Страсбурзі (Франція)**.

До складу Суду входять **47 суддів**, по одному від кожної держави-члена.

Європейський суд з прав людини має право:

розглядати індивідуальні та міждержавні скарги, подані до Європейського суду з прав людини проти одного або декількох держав - членів

Ради Європи або проти Європейського союзу;

визнавати факт того, що було порушено, те чи інше право заявника;

присудити заявнику виграну, справедливу компенсацію;

тлумачити Конвенцію про захист прав людини та основних свобод;

встановлювати факт того, що будь-яке порушення в певній державі носить масовий характер через системної проблеми, у зв'язку, з чим наказувати цій державі вжити заходів щодо виправлення цього недоліку;

розглядати запит комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушило держава-відповідач своє зобов'язання по виконанню постанов (рішень) Європейського суду з прав людини;

давати тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету Міністрів Ради Європи;

вносити Консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод, з питань, не пов'язаних з розглядом справ.

Підстави звернення до Європейського суду з прав людини

1. Якщо особа вважає, що особисто є жертвою порушення державою Україна прав чи основоположних свобод, які захищаються Конвенцією та протоколами до неї.

2. Суд може розглядати лише ті заяви, в яких йдеться про порушення гарантованих Конвенцією та протоколами до неї прав – одного або кількох.

Європейський суд є наднаціональною міжнародною судовою установою, яка розглядає скарги осіб щодо порушення їхніх прав державами – сторонами Конвенції.

Відповідно до статті 19 Конвенції, Європейський суд створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Відповідно до статті 32 Конвенції, юрисдикція Європейського суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї та які передаються на його розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47 Конвенції. Відповідно, Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Суд також не може безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення.

3. Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію та відповідні протоколи, і які стосуються подій, що відбувалися після дати ратифікації (відповідна інформація щодо дат ратифікації Конвенції та протоколів до неї розміщено на офіційному сайті Європейського суду :

4. Ви можете звернутися до Суду лише зі скаргами, предмет яких перебуває у сфері відповідальності суб'єкта владних повноважень (наприклад: парламенту, суду, прокуратури тощо) однієї з цих держав. Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій.

5. Згідно з п. 1 статті 35 Конвенції, Суд приймає заяви до розгляду лише після того, як були використані усі внутрішні засоби юридичного захисту, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення. Суд не розглядає заяву, яка не відповідає цим умовам прийнятності.

6. Надзвичайно важливо, щоб перед зверненням до Суду Ви використали усі засоби судового захисту в державі, проти якої спрямована заява, які могли б призвести до усунення порушення, що є предметом оскарження; в протилежному випадку Ви маєте довести, що такі засоби захисту є неефективними. Це означає, що Вам слід спочатку звернутися до національних судів, яким підсудна справа, включаючи відповідну вищу судову інстанцію, для захисту своїх прав, про порушення яких Ви маєте намір поскаржитись до Суду. Крім того, використовуючи належні засоби захисту, необхідно дотримуватись національних процесуальних правил, зокрема, передбачених законодавством строків.

7. Якщо Ваша заява стосується рішення національного суду, наприклад, вироку, то після того, як Ви використали звичайну процедуру судового оскарження, немає потреби знову вдаватися до спроб перегляду цього рішення. Також не обов'язково використовувати позасудові засоби юридичного захисту або звертатися зі скаргами або заявами, наприклад, до парламенту, глави держави або уряду, міністра чи уповноваженого з прав людини, оскільки ці засоби захисту не вважаються такими, що необхідно використати перед зверненням до Суду.

8. Ви можете подати заяву до Суду протягом шести місяців після ухвалення остаточного рішення судом або органом влади, до компетенції яких належить визначення питання, що є предметом Вашого звернення до Суду. Шестимісячний строк відраховується з моменту Вашого ознайомлення або ознайомлення Вашого адвоката з остаточним судовим рішенням, за результатами звичайної процедури оскарження на національному рівні, або ж - у разі якщо Ви вважає, що ефективний засіб юридичного захисту щодо такого порушення на національному рівні відсутній - з моменту стверджуваного порушення.

9. Перебіг шестимісячного строку припиняється в момент отримання Судом від Вас першого листа, в якому чітко викладено – хоча б у стислій формі – предмет заяви, яку Ви маєте намір подати, або заповненого формуляру заяви. Звичайного запиту з проханням надати інформацію недостатньо, щоб зупинити перебіг шестимісячного строку.

За 2016 рік ЄСПЛ отримав 18150 заяв від українців. З них 65% стосуються невиконання рішень національних судів. Упродовж 2016 року зросла на №» % кількість звернень громадян країн-членів Ради Європи. Лідерами звернень стали Угорщина, Румунія та Туреччина. У середньому від України надходить тисяча заяв на місяць. Разом з тим, приблизно 95% заяв, які надходять, визнаються ЄСПЛ неприйнятними, тобто такими, в яких не визнано порушення Україною взятих на себе зобов'язань, передбачених Конвенцією

про захист прав людини і основоположних свобод. Та попри найбільшу кількість скарг, Україна так і не стала лідером за кількістю рішень, в яких вона визнається порушником прав людини, посівши лише четверте місце у цьому невтішному рейтингу. Першість у ньому посідає Росія, із 228 рішеннями, ухваленими не на її користь. Попереду України, яка має 73 негативні ухвали, з невеликим відривом йдуть також Туреччина та Румунія. Обидві - країни-члени НАТО, остання - крім цього, входить до ЄС. За його словами, станом на 1 січня 2018 року на розгляді ЄСПЛ перебувало приблизно 7100 скарг, що є четвертим показником серед країн-членів Ради Європи. В першій трійці – Туреччина (7500), Росія (7750) та Румунія (9900). Як відомо, рік тому Україна була на першому місці за цим показником, тоді на розгляді Суду перебувало понад 18 тисяч скарг проти неї. Втім таке різке зменшення пов'язане із безпрецедентним рішенням "Бурмич та інші проти України", за яким ЄСПЛ викреслив зі свого реєстру понад 12 тисяч скарг на Україну про системне невиконання рішень національних судів, передавши їх розгляд у Комітет міністрів. Таким чином, якщо не брати до розгляду групу "Бурмич та інші", то кількість інших справ у ЄСПЛ лише зросла.

Водночас у Мін'юсті заявляють, що на початок 2018 року Міністерству юстиції України вдалось виконати усі рішення Європейського суду з прав людини щодо відшкодування коштів громадянам України і країна знаходиться на 5 місці за кількістю справ проти неї. На виконання рішень ЄСПЛ з 2014 по 2017 рік сплатили 1 мільярд 483 мільйони гривень.

Отже, Конституція України приділяє особливу увагу питанню конституційного закріплення прав і свобод людини і громадянина. Це закономірно, адже права і свободи людини й громадянина в наш час стали загально визнаною найвищою суспільною цінністю. Нині визнання та практичне здійснення прав і свобод людини і громадянина стало основним критерієм міри демократичності тієї чи іншої держави.

Рекомендована література

1. Онишко О.Б. Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності [Текст] : курс лекцій / О. Б. Онишко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Л. : [б. в.], 2013. - 255 с.

2. Караман І.В. Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство [Текст] : [навч.-метод. посіб.] / [І. В. Караман, В. В. Козіна] ; Нац. асоц. адвокатів України, Рада адвокатів України. - Харків : Фактор, 2014. - 76 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Текст] : зб. законодав. актів : станом на 6 квіт. 2015 р. : відповідає офіц. тексту. - Харків : Право, 2015.

4. Микитенко В.В. Забезпечення прав і свобод людини у службово-бойовій діяльності сил охорони правопорядку [Текст] : монографія / Микитенко В. В. ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. - Одеса : Букаєв Вадим Вікторович [вид.],

2014. - 171 с.

5. Права людини в Україні - 2013 [Текст] : доп. правозахис. орг. / [упорядкув.: Є. Ю. Захаров, А. П. Бущенко ; за ред. Є. Ю. Захарова]. - Х. : Права людини, 2014. - 558 с.

6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні [Текст] / [вступ. слово В. Лутковської]. - Офіц. вид. - Київ : Антологія, 2015. - 551 с.